

El bandolerisme a la Garrotxa al segle XVI

Joan Antoni Padrós i Estivill

joanantonipadros@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9795-6495>

Rebut: març del 2021.
Acceptat: desembre del 2022.

Resum

El bandolerisme és un fenomen complex, en el qual convergeixen les bandes de delinqüents fugats i els exèrcits privats senyorials, usats en el joc d'interessos per part dels poders locals. Respon per tant a una lògica estructural i només es pot entendre des d'una aproximació microhistòrica. Aquest article es proposa contribuir a un cens sistemàtic de tots els episodis de bandolerisme a la Garrotxa del segle XVI i posar en context els episodis i els personatges.

Paraules clau: Garrotxa; bandolerisme; segle XVI; Olot; Castellfollit de la Roca; sometent

Resumen. *El bandolerismo en La Garrotxa en el siglo XVI*

El bandolerismo es un fenómeno complejo, en el que convergen las bandas de delincuentes fugados y los ejércitos privados señoriales, usados en el juego de intereses por parte de los poderes locales. Responde, por tanto, a una lógica estructural y solo se puede entender desde una aproximación microhistórica. Este artículo se propone contribuir a un censo sistemático de todos los episodios de bandolerismo en la comarca catalana de La Garrotxa en el siglo XVI y poner en contexto los episodios y los personajes.

Palabras clave: Garrotxa; bandolerismo; siglo XVI; Olot; Castellfollit de la Roca; sometén

Abstract. *Banditry in La Garrotxa during the 16th century*

Banditry is a complex phenomenon, in which gangs of fugitives and private landlord armies converge, used in the game of interests by local authorities. It responds to a structural logic and can only be understood from a microhistorical approach. This article aims to contribute to a systematic census of all episodes of banditry in La Garrotxa (Catalonia) in the 16th century and to put in context the episodes and characters.

Keywords: Garrotxa; banditry; 16th century; Olot; Castellfollit de la Roca; local militia

---

Sumari

Bandejats i saltejadors de camins	Homes armats
Quadrilles de bandolers a la Garrotxa	Nivells de convivència entre el poder senyorial i els bandolers
Quadrilles locals	Assalts sense bandolers
Quadrilles que entronquen amb els grans bandolers	Contra els bandolers
Bandolerisme i poder senyorial	Bandolerisme a la Garrotxa al segle XVI.
Exèrcits privats a la Garrotxa del segle XVI	Reflexions finals
El cas de la baronia de Castellfollit de la Roca	Bibliografia citada

El bandolerisme català és un fenomen desordenat, amb moltes variants locals, que evoluciona amb el temps, clar en algun dels seus símptomes, però molt difús en la precisió dels seus límits, de la cronologia, de la geografia, de les intencions.

Per sort, els grans referents historiogràfics ens han ajudat a centrar el problema, amb la primera mirada globalitzadora de Joan Reglà (1955, 1956 i 1962), la capacitat de Núria Sales (1989) per replantejar el punt de vista i, especialment, l'esforç de Xavier Torres (1991) per incloure tots els matisos, elaborar un marc teòric sense preconceptes a partir de la diversitat, pensant tant en les precisions de l'escala local com en les connexions de la mirada internacional. Ernest Belenguier (2015) ha fet una bona síntesi de la dinàmica de les aportacions bibliogràfiques i la renovació constant del marc teòric.

Ens cal, però, «renovar l'utilatge» (Casals, 2012: 15) amb el coneixement de casos, imprescindibles per a un acostament a la complexitat i diversitat d'un fenomen que varia segons la cronologia i la localització, i que no sempre tenim clar si és diferent de la delinqüència comuna. I és als arxius locals on podem entreveure les raons d'un fenomen tan canviant, que superi la «la criminalització genèrica de la paperassa de les institucions virregnals» (Serra, 2003: 35).

Potser n'hauríem de dir «bandolerismes», perquè no tot és sempre la mateixa cosa. Queden sens dubte centenars de casos per estudiar, tant en els arxius locals com en la documentació centralitzada de les institucions repressores, on hi ha molta documentació de segon nivell amb referències a noms que caldria omplir de vida amb altres fonts. De fet, estem lluny de tenir ni tan sols un modest «cens» de bandolers —més enllà, és clar, de les grans quadrilles— i més lluny encara de posar en context els protagonistes.

Aquest article pretén només fer un recull sistemàtic de totes les referències a bandolers que hi ha a la documentació de la Garrotxa durant el segle XVI, que fins ara ha estat negligida perquè no s'ajusta, ni cronològicament ni geogràficament, als episodis àlgids del fenomen. Com que el concepte de bandolerisme és imprecís en els seus límits, i canvia amb el temps, la intersecció amb altres formes de delinqüència (gitats, delinqüència comuna, saltejadors...) requerirà que siguem flexibles a l'hora de posar el focus.

Sovint són quadrilles de segon nivell en territoris (la Garrotxa «extensa», des de la vall de Bianya fins a l'Empordà) que no són els que tenen més activitat, durant un segle XVI que no és el de culminació bandolera. Estem lluny, doncs, d'afrontar la qüestió del bandolerisme a partir del seu nucli central.

Però precisament aquesta mirada cap a una geografia i una cronologia col·laterals al bandolerisme permet un acostament a la realitat més essencial del fenomen: el bandolerisme del segle XVI és més estructural que la conjuntura excepcional del segle XVII, els cabdills són pocs i els bandolers «de base» són molts, probablement la implicació «a temps parcial» és més comuna que la de «temps complet», les quadrilles que es fan i es desfan més habituals que les estables, els bandolers al servei de senyors diversos més freqüents que els que tenen fidelitat a un sol líder —o a un sol bàndol.

Bandejats i saltejadors de camins

Quan els delictes són prou greus, i impliquen un desafiament al poder establert, alguns individus són bandejats.

El bandejament sol afectar les capes humils de la societat, perquè la gent benestant té sempre l'opció de la composició: arribar a un acord per a la reparació del delicte i evitar que el cas avanci per la via judicial.

Dos exemples extrems: Joan Clos, fill de Pere Clos, cònsol en cap, el notari que mou els fils a la vila i a la Universitat d'Olot, assassina fredament i de manera pública la seva tia el 1565, potser per una qüestió d'honor; quan els testimonis s'acumulen i les proves són irrefutables, el pare arriba a un acord amb els familiars de la víctima, que retiren la denúncia i el procés s'atura. Joan Clos passa uns mesos fora d'Olot, però després hi torna sense problemes i, fins i tot, hi exercirà amb el temps diversos càrrecs al govern municipal (Padrós, 1999).

Ara mirem aquest altre cas: en Cap d'Olla, gascó de la parròquia de Joanetes, fa de mosso en un mas fent feines diverses. Com altra gent de la parròquia, talla arbres i artiga sense permís als boscos del senyor; però quan el batlle li imposa una multa per aquesta ocupació de les terres senyoriales i li vol prendre uns porcs que són seus com a penyora, s'hi resisteix, i fins i tot arriba a enfrontar-se físicament amb el noble Onofre de Blanes. Després, ha de desaparèixer: no té «casa permanent (...) dins la vall ni el principat de Catalunya», constata el jutge, i els seus béns (els porcs, diners que algú li guardava) són requisats i penyorats. Durant més de vint-i-cinc anys no en sabem res, fins que apareix en una llista de beneficiats pel virrei d'un guiatge per «qualsevol crims i delictes que fins la present (...) jornada havíeu comesos y perpetrats».¹

Els qui opten (o millor, aquells a qui les circumstàncies porten a optar) per viure de manera permanent fora de la llei són gent sense xarxa, sense un arrelament (familiar, de propietats, de passat...) prou fort per a compensar el valor eco-

1. Arxiu Comarcal de la Garrotxa (ACGAX), Cúria XXVI, 2 (1535); XXVIII, 23 (1537) i XXVI, 6 (1537); Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, núm. 4727: *Curie Locumtenencie* 5, 11v (11/5/1563).

nòmic de la composició que allibera de les penes que implica l'assumpció d'un delictes (mutilacions, galeres...).

Alguns són bandejats després de baralles, com el sabater Pere Feliu Rovira o el paraire Pere Parrinet, tots dos d'Olot; altres després de robatoris, com en Boixeda de Sant Cristòfol de les Fonts, que ha robat unes culleres de plata; i segurament també és el cas del daguer olotí Pere Pujals, àlies lo Ganyot, que «ara de present se-n aporta a la vila de Camprodon (...) per a hojr sentència»: el càstig que li correspon («assotar per los locs acostumats y ha ésser baneyat y marcat en la spalla») és el que s'aplica als lladres.²

Els bandejaments poden ser temporals i reversibles (probablement per una composició amb les víctimes, o bé perquè les autoritats poden necessitar gent de perfil violent en cas de conflicte) i en alguns casos ens consta que s'aixequen al cap de poc temps: per exemple, el traginer Antoni Gou apareix com a bandejat el 1572, però el 1574 torna a ser a Olot... on, per cert, participa en una violació col·lectiva.³

En canvi, és entre els bandejats que no es reinsereixen que sorgeixen els integrants dels escamots de saltejadors, que viuen —com a mínim temporalment— als boscos i assalten els qui passen pels camins. L'alta Garrotxa deu ser el lloc d'amagatall, però per als assalts necessiten proximitat a les vies, com més concorregudes millor. Per això, sovint hi ha referències a la inseguretat de l'immens bosc de Malatosquera, tan proper a Olot, que calia creuar per anar des de la vila cap a l'est i al sud —Santa Pau, però també les valls d'en Bas i d'Hostoles i els passos cap a Osona—: s'hi amaga gent com un Martí que porta «balesta al coll (...) pres en lo camí real al bosc de Malatosquera».⁴

La via preferida dels saltejadors, però, és la que comunica Olot amb Camprodon: els síndics d'Olot diuen el 1570: «no-s pot anar allí [Camprodon] sens molt perill de ésser robades les robes (...) estan(t) en perill de algun maltracte de bandolés y ladres ahont y en dit camí de temps inmemorial».⁵ Pere Constans, àlies Mulet, ho va viure en carn pròpia, quan li van robar una càrrega amb sabates d'home i de dona a la costa del Pendís (l'actual Capsacosta), algunes de les quals vestia setmanes després gent de Pardines.⁶

Els boscos, constata el virrei, adreçant-se als cònsols de Vic, «han tant crescut que donen gran audàcia als lladres de pas que roben en los camins reals»⁷ i per això n'ordena la crema dels marges de manera reiterada a diversos punts de Cata-

2. Sobre en Boixeda: ACGAX, Cúria XI, 4 (1515); sobre en Rovira: Cúria XVIII, 20 (1560); sobre en Parrinet: Cúria XIV, 11 (1569) i XIV, 53 (1571), i ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, Sotsvegueries núm. 1558 (6/8/1572); sobre en Pujals àlies lo Ganyot: ACGAX Manual d'Acords II (31/3/1571).
3. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, Sotsvegueries núm. 1558 (7/8/1572 i 14/12/1574).
4. ACGAX, Cúria IX, 29 (1515).
5. ACGAX, Cúria XIV, 41 (1570).
6. ACA, Cancelleria, núm. 4728, *Curie Locumenencie* 6 (19/3/1566) i núm. 4729, *Curie Locumenencie* 7 (31/5/1566).
7. ACA, Cancelleria, núm. 4726, *Curie Locumenencie* 4, 26/6/1565.

lunya, incloent els que hem esmentat als voltants d'Olot el 1561 (Sala, 1985: 47). No serveix de res, naturalment.

En la percepció de les autoritats, el flux constant que engrosseix aquestes bandes de saltejadors s'alimenta de «vagabundos y balitres que van divagant per la terra jugant y fent lo gallofo», que «se venen a tornar lladres y bandolers y saltejadors de camins, posant la terra en gran confusió y desasosiego»⁸. «Nostàlgia braudeliana», que diria Pomara (2012: 22). Però aquest fantasma de bandes de pobres que vaguen per la terra que percep el virrei des de la seva torre de marfil no quadra gaire amb la percepció que es treu des de la documentació local.⁹ La pobresa extrema dels rodmons respon a una lògica individual i no hi trobem el riu de gent que imagina el poder central.

Els saltejadors de camins recullen més aviat, de manera estructural, les petites fugues d'individus perseguits per la justícia. No tenen un flux regular que els abasteixi de nous membres, no són quadrilles estables que dominin territori, ni duren prou temps per a ser identificables amb cap cabdill.

En altres paraules, no són bandolers.

Quadrilles de bandolers a la Garrotxa

Podem distingir dos nivells de quadrilles estables (que no s'exclouen entre elles): els petits escamots que actuen puntualment de manera autònoma, que podem entendre com un bandolerisme endogen, i les ramificacions secundàries de les grans quadrilles bandoleres que actuen de manera habitual en comarques veïnes.

Quadrilles locals

Hi ha quadrilles de bandolers que actuen a la Garrotxa durant el segle XVI, tot i que la historiografia fins ara les ha menystingut. En l'única carta escrita en català pel virrei duc de Llobai (el futur sant Francesc de Borja) s'adreça als consellers olotins i els insisteix que «segau aparebits per a la persecutió dels mals hòmens qui trastejan per aquí» (Paluzie, 1899: 83). D'alguns tenim poc més que els noms: Miquel Anglada, àlies Lobregart, és apressat a Sant Esteve d'en Bas «per anar amb bandolers».¹⁰ No sabem quin ha estat el delictes d'Antoni Olibes, a qui el batlle de Sant Joan de les Abadesses lliura al veguer «perquè el penjau segons los crims que mereix».¹¹ Pere Pujolar de la vall de Bianya ha comès, segons sembla, diversos delictes pels quals està essent processat a Ripoll i el virrei recorda a les autoritats locals que, a més, és acusat de regalia, un delictes que podia servir de

8. ACA, Cancelleria, núm. 4729, *Curie Locumtenencie* 7 (8/2/1566), adreçat al sotsveguer de Besalú i altres, però abans adreçat als veguers de Tortosa i Vilafranca del Penedès (31/1/1566) i al veguer de Vic (4/2/1566).

9. Només es tem, de manera infundada, una arribada massiva de «vagabundos y bribons» arran de rumors de pesta a França (ACGAX, Manual d'Acords, 16/5/1577).

10. ACGAX, protocol del Mallol, notari Mateu Closells, núm. 94 (5/3/1566).

11. ACGAX, Cúria XXI, 2 (1) (1525).

paraigua per a acusar els bandolers.¹² El 1573, el sotsveguer d'Olot, Joan Bassols, cobra una recompensa de 50 lliures per haver lliurat un tal Solà, bandoler de Sant Joan les Fonts (Pérez Latre, 2001, II: 60).

En altres casos, les fonts són més explícites sobre algun episodi concret: Antoni Tardà i Arnau Belluga de Sant Feliu de Pallerols passen sovint per la vall d'Hostoles armats amb pedrenyal; «què-s assò, fadrins, feu la bandoleria?», els pregunten encuriosits uns jornalers que els veuen passar amb pressa. Ells ho admeten: els persegueix el sometent per haver matat un veí de Sant Julià de Llor.¹³

Vint anys més tard, també a la vall d'Hostoles, trobem un altre episodi d'aquest petit bandolerisme endogen: Climent Caragol i Sebastià Loser (de qui un testimoni diu que els té per «bandolers y ladres y vagamundos (...) perquè van sempre ab lo pedrinyal a col y he hoyt a dir que van acodrillats») capturen dos germans gascons, Bertran i Bernat, i els porten «presos» davant d'un tercer germà, Joan, que fa de mossò en un mas de la parròquia de Cogolls, i «amanassa-va de degollar-los sinó li donaven setze ducats». Com que el tercer germà no els té, els demana al seu amo, que li deu la soldada. L'amo s'ofereix a intermediar, i va a buscar Caragol i Loser: «Ay, aquestos fadrins teniu assí no són pas gent que fassa mal a ningú!»; però ells responen «que-ls tocava molt a la honra y que ells los havien de matar», o bé «donar setze ducats lo manco». Finalment, la cosa queda en un pagament de sis ducats immediats i sis més endavant, i una promesa de silenci. Un mes més tard apareix un altre personatge, Joan Roig «altrament dit Blat Negre», que torna a buscar un dels dos germans «ab lo pedrinyal a la mà, y me digué que estava en poch (...) com no-m matava».¹⁴ La fama d'en Blat Negre durarà ben bé una generació, perquè tot fa suposar que és el mateix de qui es parla amb admiració a Torelló el 1604: «quinze o setze anys ha després del Blat Negre, que deian era tant gran bandoler...» (Torres, 1993b: 263).

En part aquestes quadrilles han de ser endògenes, però com que gaudeixen de proteccions, es fan i es desfan, sovint els membres de la quadrilla actuen fora de la seva comarca d'origen, no generen cap altra documentació que la pròpia d'una repressió que és aleatòria i irregular... fins ara les tenim mal documentades.

Un procés de 1514 és molt il·lustratiu pel que fa a la mobilitat d'aquests homes armats: Miquel Moragues, pagès de Navata, apareix per la Garrotxa. Diu com a pretext que ha vingut a vendre vi, però en realitat ve a buscar el seu contacte, un sabater olotí que ja ha estat bandejat de la vila, a qui fa més d'un any que no veu. Finalment, sempre a Olot, es posa al servei de qui l'ha contractat: en Gifreu d'Espinavessa (un pagès de mas de l'Alt Empordà) i en Barutell (que és la família dels senyors d'Oix). Altra gent també ha estat contractada: un d'ells és de la comarca, però molts altres provenen de llocs diversos (del Pla de l'Estany o el Gironès)... fins a formar una milícia d'una quarantena d'homes, que van, armats,

12. ACA, Cancelleria, núm. 4729, *Curie Locumtenencie* 7 (8/7/1566).

13. ACA, Reial Audiència, Fons Antics, processos en foli i en quart 529/32 i 538/12 (1576).

14. ACGAX, Cúria XXIV, 9 (1591).

cap a Castellfollit. Allà... el nostre testimoni no ens explica més: se'n va anar, no sap per què anaven armats.¹⁵

Les quadrilles, per tant, poden ser flexibles, de gent que es lloga per a accions puntuals. I que es coordinen entre ells! Ens consta, per exemple, una trobada de diversos dies d'«hun ramat de bandolés, que eren set o vuit» al cementiri d'una parròquia ben apartada: la de Castellar de la Muntanya. Més que un espai de repòs d'una quadrilla de bandolers, sembla una reunió de coordinació, perquè el testimoni hi reconeix diversos caps: «jo y coneguí: hun capellà que li deian mossèn Domingo, gascó (...); i també havia amb ells en Joan de Foig, també gascó, bandoler (...); també alí a cap de pocs dias en Domingo gascó lo qual vostre mercè té pres; y los altres no-ls conexia». En altres casos s'han documentat el que Jaume Serra (2000: 92) anomena «concilis de bandolers».

Quadrilles que entronquen amb els grans bandolers

En principi la Garrotxa no és al segle XVI territori d'actuació dels grans bandolers de manera directa. Però sí que en diversos casos hi apareixen referències; algunes vegades directament, més sovint perquè les quadrilles que actuen de manera local estan entroncades amb els grans noms: es deuen concentrar només quan l'ocasió ho mereix, però actuen de manera autònoma en grups més petits durant la resta del temps.

El primer gran bandoler català és Antoni Roca; es van dedicar cobles a la seva captura i execució (Bojničanová, 2008; Llinares, 2018) i molt després de la seva mort va esdevenir personatge literari. Sis anys abans de la seva execució, i un any abans que el virrei ofereixi 200 ducats de recompensa per a qui faciliti la captura d'un «bellaco tan importante» (Casals, 2011), el trobem al veïnat del Corb, a les Preses, on apareixen «vint y sinch hòmens molt armats ab hun ca de Judes tot negre»; entre ells hi ha també «lo Negrilo», sabater d'Olot, i segresten el gascó Miquel Vines, que fa de mosso al mas Colomer. El motiu és que Vines s'ha casat amb una parenta d'un dels homes de la quadrilla de Roca, que no volia que es fes l'enllaç; per això l'extorqueixen perquè pagui una compensació. Antoni Roca, el bandoler capellà, fa d'àrbitre: tot i que inicialment en Roger demana 40 ducats, finalment, «avent regatagat molt», arriben a un acord per 16. Després... «se-n anaren tots a sopar a las Preses».¹⁶ Carme Sala (1985: 32-34) relaciona una petició del virrei perquè la vila d'Olot porti «tots els hòmens de aquexa vila los qui seran aptes e suficients per portar armes y per guerra he pelear», el maig de 1546, amb la persecució d'aquest mateix Antoni Roca, que serà executat el mes de juny.

També trobem a la Garrotxa referències a un altre dels grans bandolers del segle XVI, Janot Rieimbau. Des del Berguedà es converteix en un dels protagonistes de les bandositats de la segona meitat del segle (Pedrals, 1983) i el seu nom apareix sistemàticament en les llistes de «gitats de pau i treva, delinqüents, crimi-

15. ACGAX, Cúria XXIV, 12 (1514).

16. ACGAX, Cúria XVIII, 5 (1540).

nosos i de mala vida». ¹⁷ Per això en diverses ocasions es reclama als municipis de la Garrotxa que enviïn homes armats per a la seva persecució a la Cerdanya (Sala, 1985: 57). Membres de la seva quadrilla es mouen per la Garrotxa, potser quan el grup es disgrega en unitats més petites. Quan el 1570 es parla de «les últimes turbacions y infestacions feren los bandolers» a la vall d'en Bas, probablement es fa referència a aquest mateix context: els bandolers es van establir en una casa de Joanetes i hi devien fer una estada llarga, perquè hi van instal·lar Anna Quintana, àlies Galcerana, «mantenint-la ab lur depravat art»; temps després, tot i les protestes del marit, el capità del Castell del Mallol requisa tots els béns de la dona a Figueres perquè, argumenta, els béns són dels bandolers. ¹⁸

Deu ser per això que, el 1565, se signa una concòrdia entre el virrei i el procurador general dels vescomtats de Cabrera i de Bas «per la expulsió dels valla-cos en aquesos comptats de Bas y de Cabrera» (Pagès, 1984, III: 318-319). De resultes d'aquesta mobilització el 1566 el desener del vescomtat de Bas deté i després empresona a Camprodon un tal Conillet; el virrei el reclama: ¹⁹ és «de la banda de Janot Riembau inculpat en molts excessos i delictes» (Sala, 1985: 59). També són membres de la seva banda Antoni Pairolo i Pere Antoni Solà, lliurats a les autoritats reials pel sometent olotí uns mesos abans. ²⁰ Segons sembla, la quadrilla de Riembau estava engrossida amb elements de la banda ja dissolta d'Antoni Roca (Pagès, 1984, III: 319).

Amb més presència a la comarca trobem la quadrilla de Joan Escuder, que originalment formava part del bàndol de Janot Riembau, però que després (o alhora) actua de manera autònoma. És ben conegut per la seva activitat al Ripollès durant les dècades de 1560 i 1570 (Torres, 1991: 142), «cap dels ladres y bandolers, qui més ha damnificat lo General y fets majors mals en Cathalunya que ningú altre de qui's tingue memòria», i ha estat ben documentat, tant en la perspectiva general (Reglà, 1955) com, de manera específica, des del Ripollès (Arévalo, 2015: 81-84). La seva fama va fer que no només es fessin cobles a la seva mort, sinó que se l'amenacés abans en cobles fetes amb motiu de l'execució d'un altre bandoler, Janot Poc (Valsalobre, 1998: 324-325).

El 1563, Escuder ja és gitat de pau i treva a Ripoll. Un any més tard és un dels implicats (amb Janot Riembau, Antoni Llanes i altres) en un enfrontament amb el veguer a Vic, on moren quatre persones, entre altres el fill del batlle, ²¹ i hi ha membres de la seva quadrilla empresonats a Ripoll; ²² Joan Escuder apareix

17. ACA, Cancelleria, núm. 4770, *Curie Fautoriarum Locumtenencie* 1.

18. ACGAX, Protocols del Mallol, notari Cebrià Closells, núm. 96 (4/7/1570).

19. ACA, Cancelleria, núm. 4729, *Curie Locumtenencie* 7 (9/7/1566).

20. ACA, Cancelleria, núm. 4728, *Curie Locumtenencie* 6 (19/12/1565).

21. ACA, Cancelleria, núm. 4726, *Curie Locumtenencie* 4 (31/8/1564): «per rahó de la vàlida resistència per ells feta al veguer real de la ciutat de Vic (...) ab la qual resistència encontinent amb lo primer encontra mataren hun criat de dit veguer qui era fill del balle, missatgé de la cort de Vic, y naffraren dos hòmens de la companyia, societat y família de dit veguer, y també mataren tres hòmens de aquells qui acudiren per acistir a dit Veguer y molts altre ne naffraren ab tirs de arcabussos y ballestes».

22. ACA, Cancelleria, núm. 4726, *Curie Locumtenencie* 4 (2/9/1564).

com a «home facciós» des d'aleshores de manera reiterada a Ripoll, però en canvi (potser precisament per això) sembla viure a Olot («hont tinch ma casa») sense ser molestat per la justícia quatre anys més tard, el 1568;²³ és una mica sorprenent, perquè en la captura d'un bandoler el 1565 el vint-i-cinquantener d'Olot diu que és de la «companyia de Riembau y de Scuder y Lanes»,²⁴ de manera que no es pot dir que els seus antecedents com a home d'armes buscat per la justícia vinculat a Janot Riembau no fossin coneguts. Però d'incongruències i contradiccions semblants en els límits de la legalitat aplicada als bandolers en trobem sovint. Probablement és en aquest mateix context que són capturats a Olot el mateix 1565 Anton Peypoch i Pere Antic Soler, segons documenta Joan Reglà (1955).

En aquest procés olotí de 1568, Escuder no hi apareix com a inculpat, sinó com a testimoni: diu que des d'Olot «me-n aní (...) a festa maior a Camprodon» i allà va trobar tres guardes del General que li van oferir d'acompanyar-los en la seva inspecció per detectar frau en l'impost de la bolla per diverses localitats del Ripollès; es dedueix que, més que detectar frau, els guardes extorqueixen tothom qui poden i Escuder no és, com pretén, un simple acompanyant: els guardes li ofereixen la meitat del que guanyin, de manera que ha de tenir un paper actiu en la intimidació dels veïns extorquits.

Quatre anys més tard, el 1572, en un procés semblant contra guardes del General per extorsió (alguns noms es repeteixen) torna a constar que col·laboren amb Joan Escuder, però ara ja es parla d'ell com a bandoler que actua de manera oberta. Fa contraban de roba sense cera; assalta diversos comerciants i traginers entre Ribes i Camprodon «ab quatre bandolers»; tenen, «entre los arbres», diverses persones «preses». I no semblen témer les autoritats: «passarem algunes paraulas burlant-se que los de Sant Joan y de Camprodon ixirian ab sometent» i Escuder fa arribar amenaces a les autoritats municipals de Camprodon: «ell tenia ganes de assotar-ne algun ho dos, si-ls trobava», perquè «li havien assotat los pastors y levadas las auvellas».

També roben «molta roba de lana» a Sant Ponç d'Aulina, a la vall de Bianya. Quan el batlle de Bianya sap que Escuder i els seus són en certa casa, els envolten durant la nit i ens ho explica en detall: «Qui va allà?», pregunta el batlle; «Qui va allà? Qui sou?», diuen des de la casa; «Sant Joan!», respon el batlle; «y en la matexa hora dita gent ajustada comensaren de tirar-nos». El batlle i els seus «ab grans crits nos accostarem ab ells dient: “no podeu escapar”», però segueix un gran tiroteig: «vint ho deu trets», fan Escuder i els seus, «tots de pedrenyal», mentre que al batlle li arriben cinc homes més que «comensaren-los tantbé de tirar y los acomateren ab gran fúria». Aleshores el batlle veu com Escuder crida la seva gent, que eren més de «deu fadrins»: «avall, avall!», i «posaren-se a fugir torrent avall, fugint». El batlle no gosa seguir-los, «per ésser tant pocs e mal armats».²⁵

23. ACGAX, Cúria XXIII, 2 (1568).

24. ACA, Cancelleria, núm. 4728, *Curie Locumtenencie* 6 (19/12/1565).

25. ACGAX, Cúria XII, 24 (1572).

Potser com a venjança per aquests fets, Escuder duu a terme aquest mateix 1572 una acció que impressiona els cònsols de la llunyana Puigcerdà: «tenim entès Scuder és stat al terme de Olot, y que entre Olot y Camprodon ha mortas quoranta vaques y ffets altres mals» (Obiols, 2013: 196).

I en algun moment indeterminat entre 1570 i 1573, abans o després d'aquests fets, «essent assí lo senyor inquisidor Ribera», la vila d'Olot «feu molta gent per acompanyar dit inquisidor (...) per lo fet d'en Scuder» (sigui el que sigui).²⁶ Segur que la intervenció de la Inquisició (a la qual el virrei fa referència en una crida el 1571: Arévalo, 2015: 86) té relació amb el fet que Escuder és conegut com «lo Luterà», tot i que en cap moment la documentació olotina entri en cap al·lusió religiosa quan parla d'ell. Per això la Inquisició fa fer-lo cremar en efígie (Llinares, 2018: 18-20).

El 1573 apareix liderant un grup molt gran de bandolers al Segrià, molt lluny de la seva zona, impulsant a Alfarràs una rebel·lió a les imposicions dels drets de bolla i d'entrades i eixides. Es posa un preu molt alt al seu cap: 500 lliures (Pérez Latre, 2001: 258-259). El fet que sigui un grup tan gran i en una zona tan allunyada de la seva base del Ripollès segur que té a veure amb les seves connexions amb altres grans quadrilles de bandolers, que en el seu dia havien girat al voltant de Janot Riembau.

Però part de la seva quadrilla segueix operant a la Garrotxa: el 20 de maig de 1573, el lloctinent del veguer a Olot imposa a un daguer de la vila el pagament d'una composició per haver fet d'intermediari en el desafiament que un membre de la colla d'Escuder (el gascó Joan Cassanya) ha fet un temps abans a Rafela Fàbrega, de Sant Cristòfol de les Fonts; al final el desafiament deriva en una extorsió, per la qual Rafela paga al gascó una quartera de blat.²⁷ Joan de Cassanya tindrà un mal final: cinc dies més tard (25 de maig de 1573) apareix als dietaris de la Generalitat com un dels «ahorcados solamente» de la llista de la trentena de bandolers executats entre abril i maig per les autoritats aragoneses.

A Escuder li queda també poc temps de vida. El 28 de maig morirà en un enfrontament amb les forces del veguer al pont de Sant Pau de Segúries.

Les grans quadrilles de bandolers (Antoni Roca, Janot Riembau, Joan Escuder i altres) juguen sempre amb la protecció senyorial i, de fet, es poden llogar a diferents postors: Antoni Roca, per exemple, passa d'estar al servei dels Boteller de Castellbò al de Bernat de Pinós al Berguedà i, després, dels Sentmenat a Osona i al Vallès i dels Centelles (Casals, 2011); Janot Riembau té un vincle directe amb el baró de Pinós (Pedrals, 1983). Però són líders de quadrilles molt grans, que de fet en confederen d'altres (Riembau, Escuder, Llanes...), de manera que tenen interessos propis: en el seu vincle amb els senyors parteixen d'una posició de força que els permet un marge d'actuació que va més enllà de la fidelitat operativa d'un exèrcit privat. A més, la seva disposició territorial té sempre el refugi de França —a menys que canviï el joc d'equilibris entre potències, com va

26. ACGAX, Cúria XXIII, 7 (1578).

27. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, Sotsveguerries núm. 1558 (20/5/1573).

viure en carn pròpia Antoni Roca—, la qual cosa els permet actuar de manera oberta, amb impunitat i garanties.

Però aquest bandolerisme de grans quadrilles conviu —i probablement col·labora i es federa si cal— amb un altre que opera a una altra escala: el bandolerisme que entronca amb els exèrcits privats de petits senyors o altres autoritats locals, que de fet és el bandolerisme original.

Bandolerisme i poder senyorial

Quan el 1576 el Consell municipal d'Olot nomena dos comissaris per a “regonèxer y traure y pendre (...) bandolers y malfactors”, sap on els ha d'anar a trobar: la seva missió és “poder anar y entrar per castells y casas de cavallers”.²⁸ No hi ha, com a mínim en origen, bandolerisme sense poder senyorial -i no hi ha poder senyorial sense violència.

Exèrcits privats a la Garrotxa del segle XVI

El bandolerisme senyorial ha nascut com una activitat legal, lligada als seus exèrcits privats (Torres, 1993a: 224). De fet, l'autoritat reial necessita els exèrcits senyorials: són la clau de volta de l'estructura feudal, mantenen l'ordre intern i poden ser un recurs útil en cas de conflicte extern; per això l'Estat no se sent desafiat pels bàndols locals: només hi dirigeix l'atenció quan causen moltes molèsties (les grans quadrilles que cobren vida pròpia i extorqueixen), quan de manera conjuntural hi ha episodis de violència excessiva o bé quan s'acumulen moltes protestes de les autoritats municipals. L'acció repressiva de l'Estat només és episòdica, capriciosa.

Aparentment a la Garrotxa del segle XVI no queden ja exèrcits privats significatius: els veguers de Camprodon i de Besalú intenten fer avinent el poder del rei; però hi ha un laberint de jurisdiccions que fan que altres lògiques se sobreposin a les estructures de poder. Només a la vall d'en Bas, per exemple, hi ha parròquies que depenen del vescomte de Bas, però altres del senyors de Blanes, del monestir de Sant Benet de Bages, del monestir de Ridaura. La majoria de parròquies de la vall de Bianya són de jurisdicció del monestir de Sant Joan de les Abadesses, però també n'hi ha que depenen del castell del Coll. A Olot competeixen la jurisdicció reial i la del monestir de Ripoll. I queden les baronies de Begudà i Santa Pau, d'Oix i Castellfollit, el castell de Beuda...

Quan en alguna d'aquestes demarcacions jurisdiccionals hi ha fets amb homes armats, ens costa distingir si es tracta de delinqüència comuna, si hi ha la defensa d'interessos locals o bé si es tracta de bandolerisme senyorial.

Alguns d'aquests incidents són protagonitzats per senyors feudals; per exemple, el 1533 el veguer denuncia que diversos homes han assaltat el comissari de la Santa Croada en el camí reial. Resulta que l'abat de Sant Joan de les Abadesses

28. ACGAX, Manual d'Acords II (12/2/1576)

els protegeix i protesta quan són detinguts.²⁹ Un incident puntual o bandolerisme estructural? De fet, la col·laboració del monestir amb quadrilles de bandolers és ben coneguda (Torres, 1991: 87).

Al segle XVII sabem que els vescomtes de Bas són alguns dels protectors de la quadrilla dels germans Coixard i, més tard, d'en Trucafort (Torres, 1991: 125). Pel que fa als Barutell, senyors de Bestracà i del castell d'Oix, tenen fama de protegir quadrilles de bandolers en començar el segle XVII: «voyme a Oix a tener buena vida con ellos», diuen que deia Antic de Barutell (Torres, 1998: 233); en aquesta mateixa època, el virrei pren la decisió d'enderrocar el castell, perquè és un niu de bandolers, tot i que finalment l'ordre no s'executa. Però en canvi al nostre segle XVI només trobem un Barutell en un procés de principis de la centúria en el qual apareix dirigint un grup de quaranta homes armats que es dirigeix cap a tres cases de Castellfollit, no sabem ben bé a què fer.³⁰ En canvi, veiem com el batlle d'Oix col·labora amb el virrei lliurant un bandoler (Pérez Latre, 2001: 260) i les cobles per la mort de Joan Escuder recullen que Joan de Barutell hi té un paper actiu, col·laborant amb les tropes del sometent i del veguer. És clar que una manera de ser bandoler és lluitar contra altres bandolers, en una lògica depredadora que pot portar, segons la conjuntura i el càlcul, tant a la confederació com a l'eliminació dels iguals.

El cas de la baronia de Castellfollit de la Roca

Durant el segle XVI, l'autoritat senyorial a Castellfollit de la Roca està en connivència amb homes armats que freguen el delicte, en una zona borrosa de límits imprecisos: actuen contra comerciants de pas, prenen possessió de rectories, pressionen pagesos per a pagar deutes en discussió...

Homes armats

En Gallart:

El 1515, quan un traginer olotí porta dues càrregues de vi per a Gabriel Morató d'Olot des de l'Empordà cap a Olot, és interpel·lat per un tal Gallart, sabater, prop de Castellfollit. Gallart li assegura «que en lo terme de Castellfollit que ell no li faria mal nigu, encara que'l trobàs adormit», però després Gallart l'encalçarà. Sembla que l'home fuig, però els matxos i el vi arriben a Olot encomanats a un segon traginer. Una setmana després, el mateix traginer està abeurant els matxos, que ara porten una càrrega de llenya, a Ridaura, i el mateix Gallart i dos altres l'agredeixen al crit de «da-li al traydor!». Com que implora per la seva vida, acaba per estovar els cors dels agressors, que el deixen marxar amb només un cop «ab la lansa batayonada al cap» i amb un encàrrec d'en Gallart: «que, si ell stava pus ab dit Morató amo seu (...) o ab n'Anglada, que lo degolarie».³¹ Tant

29. ACGAX, Cúria XXI, 2 (3) (1533).

30. ACGAX, Cúria XXIV, 12 (1514).

31. ACGAX, Cúria X, 4 (1515).

els Morató com els Anglada són famílies d'artesans (paraires, blanquers) que al llarg del segle pertanyen als grups municipals dominants a Olot.

Podríem pensar que és un cas aïllat, però un mes més tard un altre mosso del mateix Morató, que fa el mateix recorregut des de l'Empordà, sempre portant vi cap a Olot, troba «passat Besalú» un tragner francès que l'avisava que no passi per Castellfollit, «que si u feia deya que-l degollaven, y açò perquè stave ab lo dit Morató». L'amenaça ve dels mateixos Gallart, Joan gascó... «i altres deu o dotze».³²

Encara trobem el mateix Gallart, en les mateixes dates, en un altre incident: quan un pagès de Tegurà va a buscar a Argelaguer una peça de drap de part del veguer, «en entrant per Castellfollit en lo portal», en Gallart l'interroga: «ab qui stave?»; sap bé prou la resposta, perquè «conexia lo rosí que portave (...) lo qual ere del dit mossel veguer». «Per què no y ve lo veguer?», pregunta en Gallart, però després de discussions i amenaces el deixen marxar cap a Argelaguer. En el camí de tornada, ja amb la peça de drap, en Gallart l'assalta.³³

En Gallart, doncs, sempre té Castellfollit com a base d'operacions, però es mou armat fins a tres hores de distància. Sempre va acompanyat de gent diversa, en un nombre que pot arribar a ser apreciable (deu o dotze); tenen armes i les fan servir. No li fa por enfrontar-se a grups emergents d'Olot ni al veguer. Se'l nota sempre amb la serenitat de qui té les espatlles ben protegides, lluny del saltejador.

Domenjó de Bigorra:

A principis de la dècada dels seixanta, homes armats al servei del batlle es mouen pels límits de la jurisdicció de manera molt semblant a com ho han fet cinquanta anys abans amb en Gallart. Ara els dirigeix un personatge que coneixem raonablement bé: Domenjó de Bigorra,³⁴ «hun gaschó barba ros» arribat a la Garrotxa pocs anys abans de 1560. Formava part de la immensa onada migratòria, tan ben documentada, que va portar milers de nois joves des d'Occitània cap a la Catalunya emergent de la segona meitat del segle XVI. Ens apareix documentat primer a l'Empordà, com a mínim a Avinyonet i a Borrassà («treballava per allí»), i després a la Garrotxa: Sant Joan les Fonts («hont jo trestejave») i Olot («he segat assí en la present vila a casa del sènyer en Gou»).

Mai actua sol. En totes les accions delictives que li recorden els testimonis, que són un recull fet el 1565 que deu fer memòria d'esdeveniments que han passat durant tres o cinc anys, sempre apareix acompanyat, i sovint de gent diferent. Cap gascó. No fa la impressió que siguin amistats ocasionals. Més aviat deu ser una rotació de grups més amplis.

Quan les preses són gent individual, acostuma a portar un sol acompanyant, com quan en nom del sagristà de Lladó, a l'Empordà, exigeix a un pagès de la vall de Bianya el cobrament d'un deute per unes vaques que té en parceria.

32. ACGAX, Cúria XIII, 4 (1515).

33. ACGAX, Cúria VI, 3 (1515).

34. Totes les referències que es fan a l'article al cas de Domenjó de Bigorra procedeixen del lligall de l'ACGAX, Cúria VII, 35 (1562-1565), a menys que s'indiqui específicament una altra cosa. Alguns dels aspectes més locals del seu cas els hem tractat en un article en premsa (Padrós, 2021).

També porta un sol acompanyant quan segueixen un moliner que ve de Sant Joan de les Abadesses fins al límit on comença la baronia de Castellfollit i allà treuen les seves armes (pedrenyals llarg i curt) i l'obliguen a anar a la vila de Castellfollit: «me gafaren per lo collar i portavan los dragons dels padrinyals acalats, i ells me volian ligar, i axí'm manaran gafat hun tros enllà, i après ells me posaren al mig d'ells dos, que lo hu anave davant i l'altre darrera, que'm digueran que, si jo fugia, que ells me tirarian».

Altres vegades comana grups molt més grans, com en un episodi a Begudà: el rector ha mort fa poc, i el seu germà, d'origen francès, és a la rectoria amb la seva família. Domenjó encercla l'edifici amb una dotzena d'homes armats de pedrenyals i es fa rebre pels de la casa. Posa una daga «als pits» de l'ocupant de la rectoria i l'amença: «aquesta nit jo tinc a matar hun gavaig». Intervé l'esposa («ab bonas paraulas, procurí en remediar lo millor que poguí que dit Domenjó no matàs al dit mon marit») i li ofereixen unes sabates i quatre rals; Domenjó marxa, però els homes armats mantenen el setge durant hores (Domenjó «tornà bravejar contra nosaltres i anava agoytant de entorn de casa ab lo padrinyal curt»), fins que «al vespre» arriba «alguna gent desí de Olot» i negocien amb Domenjó, que marxa amb quatre quarteres de blat.

No queda clar quin és el motiu de la disputa. D'una banda, sembla que hi ha «el cofre de mossèn Garau», el rector mort. D'altra banda, però, s'intueix que el problema és la possessió mateixa de la rectoria, perquè dies més tard Domenjó es lamenta de no haver matat Guillem Riba i no haver fet fora de la casa «a cosses» la seva dona, fills i gendre.

Unes sabates, quatre rals i quatre quarteres de blat no semblen gaire premi per a una dotzena d'homes armats que assetgen durant hores un edifici a la vista de tothom. El blat es paga el 1563 en què passen aquests fets a uns dotze sous per quartera a Olot, o sigui que tot plegat es pot quantificar en uns cinquanta-sis sous. Si se'n fes un repartiment equitatiu (deixem les sabates al marge), tocarien a poc més de quatre sous per home armat. No és gaire més que els tres sous que cobren cada dia els qui treballen a la fortificació de Roses, els qui persegueixen bandolers, l'andador del gegant d'Olot (Sala, 1985: 140). Està clar que és una remuneració interessant per a un home desocupat, però no és una quantitat que compensi desafiar la llei. Però segur que Domenjó i la resta no desafien la llei, perquè Begudà també pertany a la baronia de Castellfollit i compten amb el suport senyorial: cap autoritat (ni la senyorial de Castellfollit ni tampoc la reial d'Olot, tot i que «molta gent» d'Olot ha arribat el vespre del setge) retreu el setge ni el xantatge a Domenjó.

Igualment comana un grup nombrós de gent armada en els diversos episodis en què amenaça una família de comerciants olotins, els Collferrer, a Sant Joan les Fonts, un punt de pas de les rutes que connecten el Ripollès amb Olot, però també el Gironès i l'Empordà. En el primer, que deu ser cap a 1563, Domenjó «anava ab quinze o setze armats (...) ab balestas paradas i acalades ab les tretas a la nou i altres ab los padrinyals acalats (...) per haver-les contra d'en Francesc Collferrer i de mossèn Gabriel Famada, prevera, i de altres qui anaven ab ells». Unes setmanes més tard, ja el 1564, Domenjó (armat de pedrenyal curt) i els seus acompanyants

nyants (també armats, amb espasa i pedrenyal) troben un altre Collferrer als mateixos hostals de Sant Joan les Fonts. Pere Collferrer diu que «may fuy tant confiat de morir, perquè sempre nos volia tirar», però casualment el batlle de Castellfollit també és als hostals, surt en sentir els crits i convenç Domenjó i els seus que deixin marxar els Collferrer.

Aquests dos incidents consecutius, amb tres Collferrer implicats, no poden ser casuals. Els Collferrer són una família emergent, recentment ennoblida per raó de matrimoni (Puigvert, 2010: 65), en un clan que inclou els tres fills i diversos nets del primer cavaller, Esteve Collferrer, àlies Piquer; de fet, en aquesta dècada de 1560 són l'única família noble que resideix a Olot. Originalment eren paraires i blanquers i, tot i el seu ennobliment el 1538, mantenen l'activitat tèxtil i també les activitats comercials, que combinen amb l'arrendament de drets municipals i senyorials.

Quan Domenjó és detingut a Olot pel lloctinent del veguer, reconeix amb naturalitat que habitualment va armat... en les terres de la baronia de Castellfollit. És difícil establir fins a quin nivell de les estructures senyorials arriba el suport a Domenjó, especialment perquè això no sembla interessar els instructors del seu procés, que no li fan cap pregunta en aquest sentit: volen atacar el símptoma, però no es qüestionen la malaltia.

Com a mínim el suport del batlle és segur, perquè algunes de les actuacions de Domenjó com a home armat són en nom seu: tot i no tenir cap càrrec «orgànic», segueixen per la vall de Bianya un moliner fins que, en posar el peu al límit de les terres de la baronia, l'obliguen amb armes de foc a seguir-lo fins a Castellfollit perquè «tenia càrrec de pendre'l per lo balle». Un temps més tard, de manera similar «se'n manaran an Coromina de Montagut». Fins i tot un dels acompanyants habituals de Domenjó en les seves accions violentes, Antic Berenguerí, serà després nomenat batlle... i veguer (amb el tractament d'«honorable»!) el 1572.³⁵

Com a mínim en una ocasió veiem un vincle directe entre l'acció de Domenjó de Bigorra com a home armat i el noble Galzeran de Cruïlles: «ab en Barengarí de Castellfollit i altres som anats gordar la rectoria de Castellar del terme de Castellfollit per don Galceran de Cruïllas». El motiu és que el control d'aquesta rectoria està en disputa amb «mossèn Famada», i per això «lavòs anava jo armat ab dit Barengari i d'altres». Potser el fet que Galceran de Cruïlles enviï homes armats a controlar la rectoria de Castellar de la Muntanya ens pot ajudar a entendre el setge de la rectoria de Begudà del qual hem parlat abans: són dues rectories de muntanya, casalots aïllats a una distància semblant de Castellfollit. En tot cas, el que sabem segur és que al cementiri d'aquesta parròquia de Castellar un testimoni assegura haver vist un «ramat de bandolers» de diverses quadrilles (mossèn Domingo, gascó, mort després pel batlle de Conflent; Joan de Foix, gascó, esquarterat a Camprodon; Domenjó de Bigorra i altres), qui sap si sota la protecció del Cruïlles.

35. ACGAX, Cúria XII, 11 (1571); Cúria IX, 7 (1572).

Els Cruïlles també deuen necessitar homes armats per a mantenir una posició de força en les seves relacions amb altres senyors veïns: algunes de les accions de Domenjó són precisament als límits de la baronia, en els grisos de les fronteres senyorials (la captura a Cabrafiga, el segrest de Montagut).

Domenjó de Bigorra acabarà essent condemnat a mort i lliurat al veguer de Camprodon per a l'execució de la pena. Però el llarg braç protector dels Cruïlles arriba fins i tot a facilitar la seva fuga i immunitat posterior a través d'un enginyós joc d'aparences probablement dissenyat pel seu home fort a Olot, el notari Pere Clos (ens n'hem ocupat amb més detall a Padrós, 2021).

Altres homes armats a la Baronia:

La captura i condemna de Domenjó de Bigorra no atura la intervenció d'homes armats protegits pel poder baronial a Castellfollit. El mateix 1568 en què Domenjó de Bigorra és empresonat i condemnat a mort, es reitera la captura de comerciants als límits de la baronia en un procés diferent i protagonitzat per gent armada diferent (Puigdevall, 1981).

Encara el 1585 el veguer i batlle de Castellfollit, i també «tots lo de la sua companyia», són acusats per un veí de no «traure y penra y perseguir los ladres de la vila y terme».³⁶

Hi ha doncs un fil conductor durant setanta anys en accions armades protagonitzades per gent diferent però amb patrons comuns a la baronia de Castellfollit. És lícit, doncs, que ens preguntem fins on arriba, en l'estructura jeràrquica del poder senyorial, la connivència amb aquests homes armats.

Nivells de connivència entre el poder senyorial i els bandolers

Més enllà del batlle i del veguer, més enllà dels notaris i dels jutges... sembla clar que els senyors mateixos de la baronia consenteixen i aproven aquesta dinàmica. La baronia està en mans dels Cruïlles, que, com altres senyors armats, necessiten exèrcits privats per a mantenir les seves rendes a diversos nivells. En primer lloc, per a pressionar els seus propis súbdits. No en podem esperar registre en la documentació generada en la mateixa baronia, perquè si el mateix senyor que manté els homes armats nomena els jutges i notaris, és difícil pensar que ningú hi acudirà per a denunciar abusos. Però els veïns fan arribar les queixes més enllà, fins al rei, que n'informa en un escrit al virrei: «por parte de los vezinos y moradores de la baronia de Castellfollit nos ha sido hecha relacion que (...) han recibido —de los que por mucho tiempo han posseydo la dicha baronia— muchos agravios y malos tratamientos matando algunos vasallos y sus animales y haziéndoles muchos otros daños»;³⁷ la raó sembla estar en el procés que vuit anys enrere han iniciat els veïns de Castellfollit per a fugir de la jurisdicció senyorial i refugiar-se en la reial.

Els homes armats també són necessaris en els seus conflictes amb altres senyors feudals; els Cruïlles tenen com a mínim un procés contra els cavallers

36. ACGAX, Cúria V, 15 (1585).

37. ACA, Cancelleria, núm. 4301, *Diversorum* 6 (20/9/1567).

Montagut pel dret a cobrar rendes a les parròquies de Sant Joan Fonts i Begudà;³⁸ utilitzen Domenjó de Bigorra per a controlar les rectories de Castellar i de Begudà, potser per assegurar-se'n el control davant la golafreria de senyors veïns. Tenen també un litigi contra els nobles Alemany de Bellpuig pel dret a cobrar el cens a certs masos i peces a la parròquia de Montagut.³⁹ Més enllà de la Garrotxa, Xavier Torres (1993b) documenta que els Cruïlles juguen a una escala molt més gran: intervenen a les bandositats entre Llupià i Vilanova, prenen partit a favor dels Cadell contra els Riembau, s'enfronten als Alemany de Bellpuig «ab molts bandolers contraris», desafien formalment els Banyuls de Nyer.

Com la majoria de senyors bandolers, se saben moure en un terreny ambivalent, en el qual els interessa estar armats contra els súbdits i els iguals, però també usar puntualment la seva força a favor del rei perquè se'ls toleri els exèrcits privats que necessiten: Onofre de Cruïlles és nomenat capità pel virrei a finals de segle per aturar una invasió francesa (Carrió, 2008: 158), repetint una situació que ja s'havia donat a la dècada de 1520, i hi ha Cruïlles col·laborant amb el virrei (i els Cadell) contra els Banyuls de Nyer (Torres, 1993b). I és que necessiten també els càrrecs que puguin obtenir de part d'un rei que paradoxalment desconfia dels exèrcits privats; per això Galzeran de Cruïlles és alcaid de Puigcerdà a mitjan segle XVI (Obiols, 2016: 127), i Guerau de Cruïlles aspira a ser governador dels comtats del Rosselló i la Cerdanya.

No sempre aquests senyors amb força bandolera juguen bé les seves cartes, el tauler és insegur i canviant. Lluís de Cruïlles, per exemple, fill bastard de Galzeran de Cruïlles, apareix de manera reiterada entre els gitats de pau i treva, al costat de noms com Joan Escuder, l'hereu Tubau, Janot Riembau...,⁴⁰ però acabarà obtenint una patent de perdó per embarcar amb els exèrcits reials (Carrió, 2008: 269) i combatent a Flandes. És molt il·lustratiu l'exemple recollit per Torres: el mateix Guerau de Cruïlles que s'escapa de la presó de Barcelona el 1594 serà bandejat a Flandes el 1595 i assisteix a les corts de 1599 com a comte de Montagut.

Assalts sense bandolers

Quan els qui assalten pels camins, segresten comerciants per a obligar-los a passar per dominis senyorialis o per a respondre davant la justícia baronial... són exèrcits privats, els qualifiquem sense dubtar de bandolers. Però no hi ha una línia nítida que separi aquest tipus d'agressions de les que poden fer altres poders locals, en un contínuum que explica la tebior en la lluita contra aquestes actuacions.

Una acció no gaire diferent la poden exercir, per exemple, també els representants reials, que poden assaltar els camins quan els convé. Així, el 1599 el sotsveguer de Besalú ha situat homes armats a Argelaguer, punt de pas de comerciants i mercaders del Gironès i l'Empordà que es dirigeixen a la fira d'Olot, i

38. ACGAX, Cúria XIX, 31 (1542).

39. ACGAX, Cúria V, 6 (1566).

40. ACA, Cancelleria, núm. 4770, *Curie Fautoriarum Locumtenencie* 1.

«ha presas diversas personas y mercaderies y robes y estorquides diverses quantitats»;⁴¹ si un fet idèntic passés en un domini senyorial no dubtaríem a dir-ne bandolerisme. Hi pot haver funcionaris reials de l'àmbit local que actuïn de la mateixa manera que els bandolers? És evident que quan els convé se salten la llei o la interpreten de manera tendenciosa. També en temps de fires de Sant Lluc en trobem un altre exemple: els cònsols de la vila d'Olot protesten davant el lloctinent del veguer perquè ha detingut Bartomeu Esplugues, «sanador de bestiar», quan d'acord amb els privilegis hi ha immunitat els vuit dies anteriors i posteriors per als qui van a la fira. El lloctinent respon que, digui el que digui la llei, no es pot permetre que els «delats (...) poguessin venir debant ells dits oficials sense que no los poguessin ni gosaran pendre, punir y castigar» i que ho pensa incomplir, perquè a la «villa de Olot (...) és ja prou poch temuda la justícia».⁴²

¿I podem dir que està gaire lluny del bandolerisme senyorial l'acció dels guardes del General que pentinen sistemàticament el territori, inventant frauds en els impostos de la bolla o del plom, extorquant els petits comerciants o productors, fent-se acompanyar de gent armada? N'hem vist un cas quan hem parlat del recorregut del bandoler Joan Escuder per la comarca, però n'hi ha d'altres: per exemple, el 1568 quatre homes assalten a la vall d'Alp un traginer que porta càrregues de llana (des de casa dels Cadell d'Arsèguel, una família amb reminiscències bandoleres) i «lo prengueren y se'n volian manar y portar les càrregas a Puigcerdà» per un suposat deute en el pagament de drets; els mateixos homes armats s'enduen a Argelaguer un traginer que està portant oli i vi de l'Empordà cap a Vic i el volen obligar a anar a Besalú per un suposat frau de l'impost de lleuda i oli.⁴³

Els límits, doncs, del bandolerisme sorgit dels castells o dels palaus no són tan nítids com ens pugui semblar, i de fet estan només en la definició del nostre propi enfocament. D'alguna manera, en els marges, el bandolerisme està en la nostra mirada.

Contra els bandolers

Qualsevol episodi violent desencadena el crit de «via fos!»; és un crit d'emergència davant episodis de delinqüència comuna, de baralles veïnals, d'avalots urbans...

Si els fets són greus, el crit ressona per les viles i pels boscos, i repiquen les campanes («so emetent») o sonen els corns. Els veïns, armats de manera improvisada, corren a socórrer, a observar amb prudència, rarament al combat: no sempre deuen saber quin partit prendre en el mateix instant del conflicte, potser carreguen una arma però no tenen gaire pràctica a utilitzar-la. En el primer instant els qui fan presència al crit per obligació deuen ser més tafaners que combatents o gent poruga que no vol ser assenyalada per no acudir, però que opta per una dis-

41. ACGAX, Manual d'Acords VI (1/5/1599).

42. ACGAX, Cúria XIV bis, 33 (1570).

43. ACGAX, Cúria XXIII, 2 (1568).

tància prudent. Certament no són la tropa adequada per a enfrontar-se a professionals de la violència. Quan en Tardà i en Belluga fugen armats després de matar un home a Sant Julià de Llor, els pagesos amb qui es creuen s'aparten;⁴⁴ i també s'aparta tothom quan Joan Clos i Franci del Nas Llevat fugen pels carrers d'Olot després d'assassinar Caterina Masbernada (Padrós, 1999); o els qui es creuen amb Domenjó Roda, Ramonic i Cadarcet després de clavar disset punyalades a Bernat de Rifà al pont de Molló (Padrós, 2017). En tots aquests casos s'havia cridat via fora. És comprensible aquesta tebior a l'hora d'afrontar la violència; els cònsols de Besalú ens expliquen que davant de bandolers o altra gent violenta, fins i tot fer repicar la campana o tocar el corn pot convertir qui ho fa en víctima: «moltes voltes» ha passat que «en sentir lo corn los lladres y mals hòmens acudiran al lloc hon dit corn tocava, per estar aquell a soles, lo mataven o se·l amenaven».⁴⁵

«Via fos!» és un crit de socors davant episodis de delinqüència comuna, de baralles veïnals d'avalots urbans..., però no és un recurs útil, més enllà de l'emergència, en la lluita contra bandolers. Aquests sometents improvisats en circumstàncies d'urgència solen tenir molta cura de no acostar-se prou a les quadrilles a qui en teoria persegueixen. Recordem que, després d'un assalt, el bandoler Escuder i els seus acompanyants «passàrem algunes paraulas burlant-se que los de Sant Joan y de Camprodon ixirian ab sometent». I que quan el batlle encercla el mateix Escuder i la seva quadrilla a Bianya, tot i agafar-los per sorpresa, veu impotent com els bandolers fugen «per ésser tant pocs e mal armats». Tres segles més tard Marià Vayreda ho va explicar bé a *La punyalada*: «sometents (...) de toc de campana que surten sense gec a engegar trets a les alzines» (Vayreda, 1904: 248).

Més enllà dels sometents locals generats per la urgència, només de manera inconstant hi ha homes armats que s'enfrontin als bandolers. La documentació virregnal que fa referència a la repressió del bandolerisme al segle XVI transmet sovint la impressió de ser irregular en el temps i en l'espai, espasmòdica. També desenfocada, perquè entén el bandolerisme com una força organitzada i compacta, quan de fet el fenomen és un calaix de sastre on s'encabeixen, com hem vist, pràctiques motivades per circumstàncies molt diverses.

Els recursos públics per a la repressió són limitats, amb uns pocs agutzils enviats a missions concretes (Ferro, 2013: 67). De manera convulsa s'actua contra certs cabdills i en espais concrets, però rarament contra els senyors ni contra l'estructura mateixa que dona sentit al bandolerisme (i de cap manera, és clar, contra les causes que l'han desencadenat). Les guerres amb França activen les alarmes en les comarques raonablement properes a la frontera: d'aquí el pànic als «gascons» que formen part de les quadrilles —com formen part de qualsevol altra activitat que requereixi mà d'obra poc qualificada.

De manera recurrent (a Olot el 1545, 1560, 1562, 1564...) el poder central fa crides al sometent general i el municipi procura que els homes que el formen

44. ACA, Reial Audiència, Fons Antics, processos en foli i en quart 529/32 i 538/12 (1576).

45. ACA, Cancelleria, núm. 4312, *Diversorum* 17 (26/11/1585).

s'armin «de bonas armas, com són archabussos, picas y balestas» (Sala, 1985: 34-35). A Olot aquestes crides «per perseguir los mals hòmens i dalats» se solen resoldre amb la mobilització de vint-i-cinc homes, és a dir, un de cada vuit focs aproximadament; de manera excepcional, se n'arriba a mobilitzar el doble.⁴⁶ També es poden mobilitzar de manera local, com quan el 1595 s'activa el sometent «per alguns lladres que-s sentiran rodaven per la present vila y terme».⁴⁷

La fragilitat d'aquests automatismes explica l'interès dels virreis per les «Unions», que permetrien un compromís repressiu de les autoritats locals de manera estructural. Però les crides reiterades que ha de fer el virrei, repetint arguments per cadascuna de les autoritats senyoriales o reials de tot el territori, transcrites pacientment en les *Curie Locumtenencie*, indiquen que la magnitud de l'ambició estava molt per sobre de les possibilitats dels virreis: les exhortacions a la necessitat de crear-la, l'esforç purament administratiu i de gestió que s'hi aplica, la reiteració de peticions que han d'arribar a les amenaces... són símptomes de la debilitat de l'estructura virregnal, que topa amb la indiferència, o el doble joc, o els compromisos locals de part d'uns poders locals (veguers, autoritats eclesiàstiques...) que de fet deuen el seu càrrec a altres poders i que coneixen molt millor els difícils equilibris del petit àmbit en què es mouen.

A Olot tenim ben documentades les Unions de 1566, 1576 i 1594 (Sala, 1985). Però les categories de la Unió corresponen als càrrecs municipals (cònsol en cap, cònsol segon i tercer, membres del Consell...) i són, per tant, els atzars de la insaculació els que trien els centeners, cinquanteners, vint-i-cinquanteners, deseners. Si creuem les dades d'aquest centenar d'homes amb tota la documentació (notarial, municipal, curial) que en podem obtenir, no en resulta la visió d'un grup amb gaire *animus belli*. La gran majoria no tenen antecedents ni una trajectòria posterior lligada a cap tipus de conflictivitat: són artesans o pagesos (hi ha un repartiment estricte de proporcions entre habitants de la vila i de la parròquia), més aviat vinculats als cercles de poder, amb una sobrerrepresentació dels càrrecs municipals: trenta-sis dels cent cinc noms (34 %) que apareixen a la llista pertanyen, en un moment o altre, a la minoria d'embossats que es reparteixen el govern municipal —quan els embossats són només prop d'un de cada cinc caps de casa (Padrós, 1988: 79). Només prop del 10 % dels homes de la llista tindrà algun tipus d'implicació en actes violents, molt per sota del que podríem esperar d'un grup de gent armada.

Més que gent d'armes, la gran majoria de membres de la Unió són més aviat ciutadans que es prestigien a partir d'una vinculació puntual, emfàtica, amb les armes. I ni abans ni després apareixen mai relacionats amb cap episodi de violència. No és estrany que fins i tot es neguin a acudir on hi ha el conflicte, si és que queda lluny dels interessos de la comunitat; el 1562 les autoritats olotines amenacen els pobres que formen part de la Unió que no rebran almoïna «ells ni (...) lurs fils» si no van a Perpinyà, com se'ls ha ordenat;⁴⁸ quan el veguer del vescomtat

46. ACGAX, Manual d'Acords I (6/4/1559 i 16/4/1559).

47. ACGAX, Manual d'Acords IV (30/11/1595).

48. ACGAX, Manual d'Acords I (24/5/1562).

de Bas exigeix que la vall porti homes armats al sometent general de 1597, amb motiu de l'atac francès sobre Perpinyà, les autoritats de les diverses parròquies fan servir maniobres obstructionistes: demanen que se'ls lliuri formalment, amb un instrument notarial, el trasllat del manament verbal i, quan això es resol, s'acullen a privilegis antics per a endarrerir la partida i reduir el nombre de combatents, fins a l'extrem que quan arriben a Perpinyà els francesos ja estan en retirada (Pagès, 1984, II: 141-146). No són els únics llocs en què trobem indisciplines semblants: les Unions tarden a convocar-se, s'autodissolen abans d'hora, s'hi pensen molt quan al davant hi ha quadrilles consistents o es desvien cap a lluites veïnals. Reglà (1955) diu que «el remei era pitjor que la malaltia», perquè les Unions (amb les exigències de finançament, de persones que deixen de fer altres feines...) feien augmentar «l'exacerbació passional en la gent del camp». El balanç de les Unions locals és ampul·lós, però poc eficient (Rovira, 2005: 107-118).

Contra els professionals de la violència... professionals de la violència. Però les tropes regulars encarregades de perseguir bandolers i altres malfactors són poques, es mouen pel territori de manera intermitent, no apareixen sovint per la Garrotxa. Ni agraden gaire a les autoritats locals, perquè poden ser gent conflictiva, que genera aldarulls, queixes, molèsties, despeses extraordinàries. El 1560, per exemple, la visita del comissari reial amb la seva tropa a Olot acaba desencadenant baralles (el veguer sortint s'enfronta al comissari) i hi ha un parell de morts.⁴⁹ El 1573, el lloctinent del veguer a Olot torna a protestar per les actuacions del comissari reial, que obstrueix la signatura de treves després d'un «envestiment».⁵⁰ El 1587, altra vegada el lloctinent del veguer a Olot fa empresonar els acompanyants de l'agutzil reial.⁵¹

Entre el bandoler i l'home d'armes al servei de l'autoritat no hi ha de fet una contraposició. Més aviat hi ha un contínuum, en el qual la feblesa o fortalesa del poder local de qui depèn determina de manera una mica atzarosa si l'home armat cau en la delinqüència o la combat. De fet, pot estar en totes dues posicions de manera consecutiva o, fins i tot, simultània.

I, malgrat tot, aquesta confusa estructura de sometents alçats d'urgència en situació d'alarma, Unions relativament estables amb poca presència de perfils adequats, professionals de les armes itinerants al servei del rei, homes aportats per les viles per a operacions puntuals pagats a tres sous per dia... obtenen èxits en la lluita contra el bandolerisme. El 1565 Esteve Serra, vint-i-cinquantener d'Olot, és premiat amb vuit lliures pel virrei «per la despesa y gastos ha fet en pendre y portar a la règia cort Anthoni Payrolo, delat de la companyia de Riambau y de Scuder y Lanes», i el desener Joan Pascol rep la mateixa quantitat per la captura de «Pere Antoni Solà delat de la companyia de Riambau».⁵² De manera puntual, alguns d'aquests homes poden ser desplaçats fora de la comarca, com

49. ACGAX, Manual d'Acords I (28/4/1560).

50. ACGAX, Cúria XIV bis, 57 (1573) i 64 (1573).

51. ACGAX, Cúria IX, 12 (1587).

52. ACA, Cancelleria, núm. 4728, *Curie Locumtenencie* 6 (19/12/1565).

quan, arran d'un enfrontament entre el veguer i la quadrilla de Janot Rieimbau a la Cerdanya, la vila d'Olot hi va trametre una vintena d'homes el 1566 i vint més de reforç quan van arribar notícies que les coses anaven mal dades (Sala, 1985: 57). Si hem de creure la cobla que va fer el notari Pelegrí de Ripoll arran de la mort de Joan Escuder a Sant Pau de Segúries, hi va participar gent de la Garrotxa: «Veguer de Camprodon amb manya / lo de Ribes i de Olot / batlles de Prats i Bianya / amb la sua gent del Clot» (Mascarella, 2005: 158), encara que en la llista dels que es reparteixen la recompensa en lliurar el seu cos només hi ha gent de Ripoll (Arévalo, 2015: 84).

Per a aquests membres dels sometents, que només ocasionalment participen en activitats relacionades amb l'ús de les armes, l'incentiu deu ser de prestigi social, però també econòmic: cobren una soldada diària de tres sous (deu sous diaris en el cas dels comandaments), poden rebre recompenses en cas de presentar homes capturats prou rellevants (els qui participen en la mort de Joan Escuder es reparteixen noranta-cinc ducats; Arévalo, 2015: 84), es divideixen el botí: quan els cinquanteros i deseners de Rupit «asetiaren en la rectoria de Sosqueda tres bandolers famosos de la companyia de Barthomeu Camps (...) y aquells posaren en mà y poder del balle (...) los dits cinquenteners y desanés se partiren les armes y altra roba que portaven dits bandolers».⁵³

La condició és que triïn bé els seus objectius: quadrilles que s'han desvinculat de l'autoritat local que les ha generat, o que estan massa lluny de l'àmbit d'influència dels seus protectors, o que depenen de poders massa fràgils. És un joc d'equilibris incert, en el qual els bandolers no sempre tenen les de perdre en el curt termini. Xavier Torres (1991: 139-142) distingeix entre la durada breu del bandolerisme «social» i les dècades de supervivència de les quadrilles sota l'autoritat senyorial. Per això els noms dels gitats de pau i treva que es transcriuen als *Curie Fautoriarum* es repeteixen un any i un altre com una lletania, plena de sobrenoms fascinants o de noms tan comuns que és difícil pensar que les identificacions fossin eficients. Prou se'n lamenta el virrei, que escriu als veguers de Vic i de Camprodon (entre d'altres) que «alguns de dits centeners o sinquanteners o desaners, après de tenir algun pres en son poder y a ses mans, lo haurien soltat dient que no era aquell lo que ell tenia o que no era home de seguida».⁵⁴

Però —malgrat l'aparent fragilitat de les estructures repressives— quan el poder reial es fixa objectius, en terminis que no són de mesos sinó més aviat de desenes d'anys, aconsegueix escapar (de vegades, físicament) els bandolers més glamurosos: Janot Rieimbau, Antoni Llanes, Bartomeu Camps, Joan Forties, el Minyó de Montellà, Montserrat Poch, Escuder..., tots els noms que encapçalen les llistes del virrei a mitjan segle XVI acaben desactivats: perquè són capturats i executats, o moren en combat, o fugen, o arriben a algun acord amb l'autoritat, que els recondueix cap a les seves pròpies tropes.

Una mostra en el nostre modest àmbit local ens confirma l'eficiència d'aquesta repressió contra els caps de quadrilla en el llarg termini: quan un testimoni veu

53. ACA, Cancelleria, núm. 4728, *Curie Locumtenencie* 6 (9/3/1566).

54. ACA, Cancelleria, núm. 4729, *Curie Locumtenencie* 7 (10/5/1566).

el «ramat de bandolers que eren set o vuyt» que es va reunir a Castellar de la Muntanya, en reconeix tres; tres anys després tots tres són morts o presos: «un capellà que li deian mossèn Domingó, gascó, lo qual després de cap de poc lo Balle (...) de Prada lo mataran allí a la volta de Conflent; i també havia amb ells en Joan de Foig, també gascó, bandoler han scortarat a Camprodon; també alí a cap de pocs dias en Domengó, gascó, lo qual vostre mercè té pres».⁵⁵

Tot i això, els membres dels baixos escalafons de les quadrilles deuen poder, amb certa facilitat, defugir el control, recuperar l'anonimat dels noms reiteratius, retornar a un lloc d'origen que sovint no és el d'operacions, aprofitar-se del desinterès mateix de les autoritats perquè han d'optimitzar els recursos centrant-se en els caps de quadrilla. L'atomització de les cúries locals i senyoriales facilita que ningú tingui la informació centralitzada i que, quan les quadrilles es desfan, els homes que les integraven es puguin confondre amb el paisatge.

Però quan la fúria repressiva es posa en marxa, sovint de manera aleatòria i irregular, supera les dificultats en les identificacions dels quadres mitjans o baixos de les quadrilles amb cops a cegues, sabent que ningú fiscalitza els seus abusos, i tant deu endur-se per davant culpables com innocents que estaven en el lloc equivocant en un mal moment. Fins i tot el virrei s'alarma de les detencions arbitràries que fan els comissaris a la vegueria de Girona el 1565: «havem entès com anant vosaltres per dita vegueria de Gerona (...) preneu moltes persones sens tenir precaució (...) contra elles ni tenir-les scrites en bo memorial».⁵⁶ Les detencions s'allarguen en condicions sovint deplorables mentre es rebusca si hi ha una base sòlida per a una acusació formal: quan Joan Forties (àlies lo Luterà) és detingut en terres d'Urgell, el virrei escriu a les autoritats locals que «si per ventura aquí no teníeu enquestes que bastassen per a poder-los condemnar nos doneu avís, que per ventura assí trobarem alguna cosa de ells».⁵⁷ Els empresonaments sense acusació sòlida es poden allargar sense restricció, probablement en condicions duríssimes; res ho explica millor que aquest comentari del virrei: «que si, dels que portaren presos ab Barthomeu Camps, haguessen enviades les enquestes y processos fortificats o als haguéssem trobat forma de fer-ho, ja-ls haguérem manats executar, però no-s troba ni mija prova, y axí no-s poden sentenciar encara que ja se-n han morts quatre ho cinch a la presó».⁵⁸

Bandolerisme a la Garrotxa al segle XVI. Reflexions finals

A escala local, el bandolerisme és un instrument en un complex joc de fluxos i refluxos entre forces diverses que juguen partides simultànies amb interessos creuats.

En aquesta Garrotxa del segle XVI, hi ha bandolers que assalten als camins, però no tots els assaltants de camins són bandolers. Certament, no és fàcil delimi-

55. ACGAX, Cúria VII, 35 (1562-1565).

56. ACA, Cancelleria, núm. 4726, *Curie Locumtenencie* 4 (25/1/1565).

57. ACA, Cancelleria, núm. 4726, *Curie Locumtenencie* 4 (31/1/1566).

58. ACA, Cancelleria, núm. 4726, *Curie Locumtenencie* 4 (2/10/1565).

tar tipologies entre la immensa varietat de «criminales y bandidos, todos presentes en la misma gran olla», i a l'historiador li correspon fer justícia (Pomara, 2012: 69). Com que el bandolerisme va canviant amb el temps, i el bandoler «fora de control» (o «fora de temporada») pot acabar derivant en saltejadors de camins, sovint no fem prou distinció entre l'un i l'altre.

De saltejadors n'hi ha, certament, però tenen un altre perfil: són fugitius que s'oculten provisionalment als boscos, que «van a la muntanya, però no sorgeixen de la muntanya» (Pomara, 2015: 149), ni tampoc viuen de la muntanya, sinó de la proximitat dels camins transitats. L'Esparver de *La punyalada* de Marià Vayreda seria, al segle XVI, un saltejadors, però no un bandoler.

Els bandolers, en canvi, formen part més aviat d'exèrcits privats al servei d'una autoritat local, amb una base estable i un territori. De manera estricta, el bandolerisme implica un bàndol i requereix l'empara d'una autoritat que fa ús d'aquest exèrcit privat per a confrontar altres autoritats o per a imposar condicions als seus propis vassalls. Originalment es tracta d'autoritats senyorial, perquè l'herència medieval ho fa perfectament legal; però també ho pot ser de representants del poder reial, perquè no hem d'oblidar que els càrrecs (veguer, batlle...) són de designació triennial o anual, han d'anar acompanyats d'una rendició de comptes en acabar la magistratura (Ferro, 2013: 66) i a aquestes autoritats els convé mantenir una força de xoc fidel per si es gira la truita en el delicat joc d'equilibris locals.

Potser de manera puntual els exèrcits privats poden degenerar en bandes estables de saltejadors. Pot passar per raó d'èxit, quan grups d'homes armats decideixen actuar de manera autònoma, trencant l'obediència a l'autoritat que els emparava; o bé per raó de fracàs, quan pels capricis de les relacions personals o dels taulers que no controlen passen a ser prescindibles, de manera individual o col·lectiva. El bandolerisme del segle XVII, que viu en una conjuntura de guerra oberta, en un moment que les armes de foc s'han generalitzat, sembla tenir aquest perfil.

Però, en canvi, al segle XVI, com a mínim a la Garrotxa, no sembla que ens serveixin el model màfia (en el qual hi ha estructures estables paral·leles paraestatals) o el model narco (en què el volum de negoci genera un cost d'oportunitat favorable a la fidelitat a la delinqüència en lloc de fidelitat al poder establert), ni tampoc el model «mara» (bandes depredadores que extorquen el seu propi territori, i que tenen conflictes amb bandes iguals per a determinar els límits).

Els bandolers mantenen, per inestable que sigui, el vincle amb les autoritats. És cert, però, que de manera habitual no hi deu haver una frontera clara entre les categories de bandoler i saltejadors: la mateixa quadrilla que té una base estable en uns dominis territorials sota una autoritat local pot cometre extralimitacions (revenges personals, abusos sexuals, enriquiments quan es desvia part del botí...) dins aquestes fronteres en els temps morts aprofitant la impunitat implícita que envolta els seus actes —possessió d'armes, complicitat dels estaments judicials locals— i també cometre assalts fora de la llei quan surt dels límits, geogràfics o legals.

Pel que fa als límits geogràfics, s'ha discutit molt si el bandolerisme és un fenomen de frontera. Però és que a l'Antic Règim de fronteres n'hi ha moltes!

Estem en un moment de transició entre la «frontera espai» i la «frontera línia» (Poujade, 2011), també pel que fa als límits senyoriais; les rendes de la petita noblesa trontollen per les conseqüències de la Sentència Arbitral de Guadalupe i per la inflació, els centres de poder s'han allunyat i el bandolerisme pot ser un instrument senyorial (Martín, 2013: 4-5) per a consolidar o expandir els dominis jurisdiccionals en zones en disputa, davant altres senyors o davant una pagesia que al·lega pràctiques consuetudinàries «des de temps immemorials» o busca acollir-se a la jurisdicció que li sigui més favorable (o més llunyana).

Així mateix, els límits de la llei són imprecisos; per això els bandolers porten una vida perillosa: el mateix senyor que en fa ús pot passar a considerar-los una molèstia o pot perdre la partida davant una autoritat més forta. Poden ser una peça sacrificable en una partida que no juguen.

És doncs a causa de la mateixa inestabilitat estructural que les quadrilles de bandolers necessiten tenir el seu propi full de ruta o una agenda oculta en els temps morts i actuar com a depredadors sobre el territori, perdent (com a mínim per temporades) la motivació que les va fer néixer. O poden canviar de senyor i llogar-se a un millor postor. Difícilment això passa amb quadrilles senceres: més aviat sembla que s'expandeixen o es contrauen, perden membres i en guanyen segons la conjuntura, es disgreguen en unitats més petites que segueixen la seva pròpia lògica, però poden reagrupar-se si l'ocasió ho mereix. De vegades competeixen entre elles, però també es deuen coordinar.

Per tant, més que el bandoler delinqüent del segle XVII estil Serrallonga o Rocaguinarda, o que un caça-recompenses, els qui dirigeixen quadrilles a la Garrotxa del segle XVI semblen el que els exèrcits actuals anomenen de manera eufemística «contractista»: personal privat que actua coordinat amb el poder local i sota el paraigua de la vista grossa, però que no té cap vincle formal amb estructures públiques. Està, per tant, més sotmès a la fidelitat que a la legalitat i es deu cobrar en espècie (amb l'extorsió) un complement als seus honoraris potser migrats.

Aquesta aparent irracionalitat d'estructures violentes gairebé paramilitars, que sorgeixen del poder local però que alhora el desafien, agafa sentit sota la mirada que —per a un altre context— proposa Guy Bois (1981): el poder senyorial, laminat en el llarg termini per l'ocultació pagesa, les dificultats i el cost del control de les explotacions, la inflació... necessita el conflicte per a actualitzar les taxes d'extracció que li permetin la supervivència del seu estatus; i el conflicte pot ser contra els propis súbdits, però també contra altres senyors jurisdiccionals veïns.

En aquest mar dinàmic, amb fluxos de pressió senyorial i refluxos de resistències (algunes vegades oberta, però més sovint encoberta), el bandolerisme és un instrument útil que té l'avantatge que, en ser irregular, pot adaptar-se —fins i tot contra la llei— a la voluntat del senyor; però té l'inconvenient que —precisament per comptar per definició amb elements disposats a estar fora del sistema— se li han de permetre certs abusos en els temps morts, i fàcilment pot descontrolar-se i acabar essent un problema per a les mateixes autoritats que l'han usat.

Bibliografia citada

- ARÉVALO, M. (2015). *Ripoll: menestrals i monjos en el marc feudal (segles XVI-XVIII)*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- BOLENGUER, E. (2015). «Bandolers, bandositats i poder reial a Catalunya entre els segles XVI i XVII». *Catalan Historical Review*, 8, 149-160.
- BOIS, G. (1981). *Crise du féodalisme*. París: Fondation Nationale des Sciences Politiques.
- BOJNICANOVÁ, R. (2008). «“Les Cobles” sobre Antoni Roca (1544, 1546) y su relación con la canción eslovaca sobre Matías Bazald (1549). Dos ejemplos de la literatura en Servicio de la propaganda política de los Habsburgo». *Revista de Lengüas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 13, 11-24. <<https://doi.org/10.5944/rllcgv.vol.13.2007.5922>>.
- CARRIÓ, J. (2008). *Catalunya en l'estructura militar de la monarquia hispànica (1556-1640). Tres aspectes: les fortificacions, els soldats i els allotjaments*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- CASALS, À. (2011). *Antoni Roca, el capellà bandoler. L'home que va escandalitzar la Catalunya del segle XVI*. Barcelona: Sàpiens.
- (dir.) (2012). *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*. Barcelona: Galerada, vol. I.
- Dietaris de la Generalitat (1539-1578)* (1994). Barcelona: Generalitat de Catalunya, vol. II.
- FERRO I POMÀ, V. (2013). «El Dret català durant els segles XVI i XVII». *Revista de Dret Històric Català*, vol. 12, 9-108.
- LLINARES, A. (2018). «Bandolers i bandolerismes en els plecs poètics catalans del segle XVI. Un exemple de “protoperiodisme”». *eHumanista/IVITRA*, 14, 3-26.
- MARTÍN ROIG, G. (2013). «Del bandolerisme als saltejadors de camins». *Revista del Baix Empordà*, desembre, 4-8.
- MASCARELLA, J. (2005). «Els notaris de Ripoll en l'època moderna, entre l'escriptura pública i la privada». *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 16, 143-183.
- OBIOLS, LI. (2013). «El bandolerisme a la Cerdanya: algunes precisions (1526-1593)». A: CASALS, À. (dir.). *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, vol. I, 185-222.
- (2016). «La Vall de Querol al segle XVI: persones, mercaderies, idees i conflictes». *Ibix: publicació biennal de cultura, Annals 2014-15*, 9, 113-132.
- PADRÓS, J. A. (1988). «Unes universitats molt poc universals. Reflexions sobre els municipis d'Olot i Besalú al segle XVI». A: *Amics de Besalú, VI Assemblea d'Estudis*, 75-92.
- (2017). «Dos assassinats, nou bruixes i un llibre d'encanteris. Tres processos inèdits del Ripollès a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa (segles XV i XVI)». *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 28, 399-436.
- (2021). «Atura, companyó! Domenjó de Bigorra i altres bandolers de la Garrotxa (segle XVI)». *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 32, en premsa.
- PADRÓS, J. A.; EATP DE 3R DE BUP DE L'IES LA SALZEREDA (1999). «Sou morta o viva? Un assassinat a l'Olot del segle XVI». *Annals del Patronat d'Estudis d'Olot i comarca*, 131-153.
- PAGÈS I PONS, J. (1984). *Les Preses i el Monestir de Sant Benet de Bages*. Girona: Diputació de Girona.
- PALUZIE, E. (1899). *Notas històriques de Olot*. Biblioteca de El Deber, vol. I.
- PEDRALS, X. (1983). «En Janot Rieimbau i el bandolerisme». *L'Erol*, 4, 41-46.
- PÉREZ LATRE, M. (2001). *Diputació i monarquia: el poder polític a Catalunya, 1563-1599*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- POMARA, B. (2012). *Bandolerismo, violencia y justicia en la Sicilia barroca*. Madrid: Fundación Española de Historia Moderna.

- POMARA, B. (2015). «Violencias en el Mediterráneo católico (ss. XVI-XVII). Historiografía e interpretación». *Estudis. Revista de historia moderna*, 41, 131-158.
- POUJADE, P. (2011). *Le voisin et le migrant. Hommes et circulations dans les Pyrénées modernes (xvie-xixe siècle)*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes. <<https://doi.org/10.4000/books.pur.119109>>.
- PUIGDEVALL I DIUMÉ, N. (1981). «Una Notícia sobre la presó de Castellfollit de la Roca». *La Comarca d'Olot*, 107-108, 9 i 11.
- PUIGVERT, X. (2010). *Els segles XVI i XVII. Quaderns d'Història d'Olot*. Olot / Girona: Ajuntament d'Olot / Diputació de Girona.
- REGLÀ, J. (1955). *Felip II i Catalunya*. Barcelona: Aedos.
- (1956). *Els virreis de Catalunya, els segles XVI i XVII*. Barcelona: Teide.
- (1962). *El bandolerisme català del Barroc*. Barcelona: Edicions 62.
- ROVIRA, S. (2005). «Entorn de les unions contra lladres i bandolers a les Terres de l'Ebre». *Recerca*, 9, 105-118.
- SALA, C. (1985). *Dades històriques d'Olot (segle XVI)*. Olot: Ajuntament d'Olot.
- SALES, N. (1989). *Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)*. A: VILAR, Pierre (dir.): *Història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, vol. IV.
- SERRA, E. (2003). «Una enquesta judicial a Maldà (1591): bàndols o justícia vindicativa». *Pedralbes. Revista d'història moderna*, 23-II, p. 35-66.
- SERRA, J. (2000). «El bandolerisme mallorquí post-agermanat». *Mayurqa*, 26, 73-97.
- TORRES, X. (1991). *Els bandolers*. Vic: Eumo.
- (1993a). «Bandolerisme honorable i bandolerisme reprovable a la Catalunya dels segles XVI i XVII (els senyors "Nyerros" de Vic)». *Pedralbes. Revista d'història moderna*, 13-II, 223-34.
- (1993b). *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*. Barcelona: Quaderns Crema.
- (1998). «Les bandositats de nyerros i cadells: bandolerisme català o feudalisme bastard?». *Pedralbes. Revista d'història moderna*, 18-I, 227-242.
- VALSALOBRE, P. (1998). «Plecs solts poètics catalans dels segles XVI i XVII relatius al bandolerisme. Un inventari». *Llengua & Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, 9, 287-364.
- VAYREDA, M. (1904). *La punyalada*. Barcelona: Il·lustració Catalana.

